

Андрій Опанасович САПЕГІН
(1883–1946)

Сapieгин

Вітчизняний ботанік, академік АН УРСР (1929), доктор біологічних наук (1914), професор (1917), заслужений діяч науки УРСР (1943).

Наукові інтереси вченого охоплювали ботаніку, генетику, фізіологію рослин, селекцію та методики польових досліджень. Його таланти поєднувалися з виключними науково-організаційними й педагогічними здібностями.

А.О. Сапегін народився 29 листопада 1883 р. у м. Вознесенськ Єлісаветградського повіту Херсонської губернії (тепер Миколаївська обл.). Після переїзду родини до Миколаєва в 1894–1902 рр. навчався в гімназії, по закінченню якої вступив до Петербурзького Лісового інституту. Згадуючи навчання, писав, що "... все утра, дни и вечера пошли на изучение ботанических дисциплин под общим руководством академика И.П. Бородин и непосредственной помощи его ассистентов В.И. Сукачёва и В.Н. Любименко". Ще під час навчання він описав новий для науки вид – *Ceratophyllum tanaiticum* Sapiegin, розповсюджений у східному Лісостепу й Степу України. Через складні життєві обставини переїхав до Одеси, де у 1903 р. продовжив навчання в Новоросійському університеті (тепер Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова). Під керівництвом Ф.М. Каменського впродовж 1905–1910 рр. вивчав систематику, географію та

екологію мохів півдня України й Криму, опублікував монографію "Мхи горного Крыма" (1910), в якій наведено 196 видів, у т. ч. 4 нових для науки: *Dicranum tauricum* Sapiegin, *Bryum jailae* Sapiegin, *Ptychodium tauricum* Sapiegin (*Lescurea saviana* (De Not.) E. Lawton), *Timmia rosacea* Sapiegin (*Timmia megapolitana* Hedwig var. *rosacea* (Sapiegin) Podp.). Вчений здійснив розподіл мохів на групи за їхнім відношенням до екологічних факторів, охарактеризував мохові угруповання, вперше здійснив спробу географічного аналізу кримської бріофлори, запропонував гіпотезу щодо етапів історії розвитку бріофлори півострова. У 1911 р. А.О. Сапегін захистив магістерську дисертацію, до якої вагомим додатком став "Определитель листовых мхов Горного Крыма" (1910).

З 1906 р. Андрій Опанасович працював виконуючим обов'язки асистента при ботанічному кабінеті, а після закінчення університету (1910) – асистентом та приват-доцентом. У 1908 р. опублікував підручник "Краткий учебник ботаники". У 1910–1911 рр. був відряджений до Німеччини, Австрії, Швеції тощо для ознайомлення з організацією дослідної роботи в лабораторіях проф. Е. Баура та П. Клаусена і Б. Немеца, де, як писав учений, "сел на свого конька", тобто захопився генетикою, селекцією, цитологією.

У 1912 р. вчений запропонував студентам-природознавцям на основі підручника "Законы наследственности как основа селекции сельскохозяйственных растений" курс лекцій, який у 1913 р. уперше в колишній Російській імперії отримав назву "Генетика та селекція". Впродовж 1912–1913 р. керував роботою ботанічного саду Новоросійського університету, був обраний дійсним членом "Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії" (1912). У жовтні 1914 р. у Петроградському університеті Андрій Опанасович захистив докторську дисертацію на тему "Исследования индивидуальности пластиды". Протягом 1917–1922 р. працював професором Одеського університету. На базі селекційного відділу дослідного поля в 1918 р. була створена Одеська селекційна станція, яка в 1922 р. увійшла до складу Одеської обласної сільськогосподарської дослідної станції, директором якої був призначений А.О. Сапегін. Оскільки його наукові інтереси цілком

були переорієнтовані на селекцію, в 1918 р. він перейшов працювати до Сільськогосподарського інституту (тепер Одеський державний аграрний університет) на посаду професора, керівника науково-дослідної роботи кафедри рослинництва, пізніше (1926–1928) – кафедри генетики. У 1928 р. обраний директором новоутвореного Генетико-селекційного інституту (нині Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насіннезнавства та сортовивчення НААН України). Основні зусилля вченого були спрямовані на створення нових сортів пшениці та ячменю. Одним із перших у світі Андрій Опанасович застосував іонізуюче випромінювання для отримання штучних мутацій у зернових культур і використав їх у селекції. Йому вдалося отримати міжвидові гібриди від схрещення твердої та м'якої пшениці і вивести високоврожайні, стійкі до посухи і захворювань сорти: 'Одеська-3', 'Одеська-4' та ін.; разом із Д.І. Баранським він розпочав селекцію ярого ячменю. Впродовж 1931–1933 рр. А.О. Сапегін працював заступником директора з наукової роботи Генетико-селекційного інституту в Одесі, а протягом 1933–1939 рр. відповідав за наукову роботу в Інституті генетики АН СРСР у Києві. Одночасно (1934–1946) завідував відділом генетики і селекції рослин Інституту ботаніки АН УРСР. У 1939 р. його було обрано віце-президентом АН УРСР. Знаходячись в евакуації, з 1942 р. очолював Комісію при Президії АН УРСР з мобілізації ресурсів Башкирії та Південного Уралу, разом з М.Г. Холодним відповідав за видання "Ботанічного журналу АН УРСР". Упродовж 1940–1946 рр. завідував лабораторією органогенезу рослин Інституту фізіології рослин АН УРСР, а з 1944 р. і до кінця життя (1946 р.) очолював Інститут ботаніки АН УРСР.

А.О. Сапегін розробив теорію органогенезу, основні положення якої увійшли як розділ (морфогенез) у методику біологічних досліджень сільськогосподарських культур. Застосував метод варіаційної статистики для оцінки точності результатів досліджень у біології та агрономії. Був автором перших підручників із питань методики польових дослідів, які відіграли значну роль у розвитку вітчизняної селекції.

На честь вченого був описаний новий вид моху *Amblystegium sapjehini* Podp. (*Amblystegiaceae*). Його ім'ям названа вулиця у м. Вознесенськ, пам'ять вшанована встановленням меморіальних дошок у Вознесенську на будинку гімназії, де він навчався, та на будівлях Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України й одного з корпусів Селекційно-генетичного інституту – Національного центру насіннезнавства та сортовивчення НААН України.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Апостол М.В. *Академік АН УРСР А.О. Сапегін (1883–1946) – вчений, педагог та організатор аграрної науки в Україні*. Дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.07 – "Історія науки й техніки". ННСГБ НААН, Київ, 2015, 235 с.
- Апостол М.В. Одеський період життя академіка ВУАН А.О. Сапегіна: дореволюційні роки (1903–1917). У зб.: *Історія науки і техніки*. Ред. О.Я. Пилипчук. Київ: Вид-во ДЕТУТ, 2014, вип. 5, с. 143–153.
- Васильєва Т.В., Коваленко С.Г. Сапегін Андрій Опанасович. Ботанік. Академік АН УРСР. У кн.: *Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний довідник*. Одеса, 2001, т. 4, с. 58–61.
- Коваленко С.Г., Швець Г.А., Васильєва Т.В. *Ботаніки і ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова (1865–2005)*. Одеса: Фенікс, 2005, с. 19–22.
- Лифенко С.П. *Селекційно-генетичний інститут: 100 років. 1912–2012: Нариси з історії*. Одеса: Астропринт, 2012, 136 с.
- Національна Академія наук України: персональний склад. 1918–2003*. Уклад. В.М. Палій, Ю.О. Храмов; відп. ред. В.Л. Богданов. Київ: Фенікс, 2003, 300 с.
- Потапенко Г.И. *История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования (1865–1940)*. Одесса: Печатный дом, 2010, с. 36–38.
- Сапегін А.О. *Вибрані праці*. Київ: Наук. думка, 1971, 319 с.
- Сапегін А.А. *Мхи горного Крима*. Одесса: Тип. Сапожникова, 1910, 259 с.
- Урсу Д. Генетика в Одессе: сто лет борьбы, победы и поражений. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*, 2012, 14: 210–257.

Т.В. ВАСИЛЬЄВА